

А.К. ШЕРМУХАМЕДОВ

**РЕАЛ СЕКТОРДАГИ АКЦИЯДОРЛИК
ЖАМИЯТЛАРИДА КОРПОРАТИВ
БОШҚАРУВНИНГ ТАШКИЛИЙ-
ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

658.
ш 48.

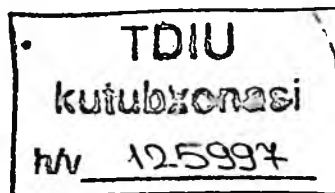
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ,
ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

А.К. ШЕРМУХАМЕДОВ

РЕАЛ СЕКТОРДАГИ АКЦИЯДОРЛИК
ЖАМИЯТЛАРИДА КОРПОРАТИВ
БОШҚАРУВНИНГ ТАШКИЛИЙ-
ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

(МОНОГРАФИЯ)

№5

ТОШКЕНТ – 2023

УЎК: 65.291+65.290-2
КБК 65.290
Ш 48

А.К. Шермухамедов. Реал сектордаги акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий жараёнларини такомиллаштириш. (Монография). –Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2023, 176 бет.

ISBN 978-9910-735-95-0

Ушбу монография реал сектордаги акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий жараёнларини такомиллаштиришга бағишланган. Монографияда акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий жараёнларини такомиллаштириш, дивиденд сиёсатини такомиллаштириш, корпоратив тузилмаларнинг ўз маблағлари ва уларни шакллантириш, корпоратив тузилмаларнинг жалб қилинган маблағлари таркиби ва уларни корпоратив бошқарувдаги аҳамияти масалалари кўрилган, уларни ташкил этишда хорижий давлатлар тажрибаси тадқиқ этишга бағишланган.

Монографияда “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик жамиятининг молиявий фаолияти кўрсаткичлари таҳлили, ривожлантириш стратегиясининг асосий йўналишлари ва корпоратив бошқаруви, дивиденд сиёсати таҳлил қилиниб илмий –назарий ва амалий аҳамиятга моллик хулосалар берилган.

Ўзбекистонда корпоратив бошқаруви ривожлантиришда хориж тажрибасидан фойдаланиш йўллари, ҳамда мамлакатимизда корпоратив бошқарув самарадорлигини ошириш истиқболларига қаратилган илмий тақлифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Монография корпоратив бошқарув тузилмалари фаолияти билан кизиқувчи илмий ходимлар, ўқитувчиларга, илмий тадқиқотчилар ва бошқарув ходимларига мўлжалланган.

УЎК: 65.291+65.290-2
КБК 65.290

Иқтисод фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент Б.Н.Уринов умумий таҳрири остида.

Тақризчилар:

С.Н. Юлдашев – ТТЕСИ, и.ф.н., доцент;
Б.Н. Уринов – ТДИУ, и.ф.ф.д., доцент Корпоратив бошқарув кафедраси мудири.

Ушбу монография Тошкент давлат иқтисодиёт университети илмий Кенгашининг 2023 йил июнь ойи қарори билан нашр этилди.

ISBN 978-9910-735-95-0

© «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2023.

КИРИШ

Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий тизимини барча тармоқ ва соҳаларда ривожлантиришга қаратилган. Айниқса акциядорлик жамиятларида янги замонавий бошқарув усуллари жорий этиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан нафақат акциядорлик жамиятларида, балки мамлакатимизда фаолият юритаётган компаниялар ва барча мулкчилик шаклидаги корхоналарда, шу жумладан акциядорлик жамиятларда корпоратив бошқарув усуллари жорий этиш, унинг ташкилий-иқтисодий механизми самарадорлигини ошириш бугунги куннинг долзарб масалалардан биридир.

Дивиденд сиёсати компаниянинг соф фойданинг маълум қисмини акциядорларга юбориш мажбуриятини англатади. Самарали корпоратив бошқарувнинг ажралмас қисми самарали дивиденд сиёсатидир. Компаниянинг мақсадларига ва прогноз ҳолатига қараб, компаниянинг фойдаси қайта инвестицияланиши, тақсимланмаган фойдага ҳисобдан чиқарилиши ёки дивидендлар шаклида тўланиши мумкин. У дивидендлар миқдорини, дивидендларни тўлашни молиялаштириш манбасини, дивидендларни тўлаш шаклини танлашни ўз ичига олади.

Шу муносабат билан корпоратив бошқарувда «дивиденд сиёсати» атамаси қўлланилади, бу эса мулкдорга унинг жамиятнинг ўз капиталининг умумий миқдоридagi ҳиссасига мувофиқ тўланadиган фойда улушини шакллантириш механизми сифатида тушунилади. Корпоратив бошқарув сифатининг даражаси компанияга инвестиция қилиш имконияти тўғрисида қарор қабул қилишга таъсир қилади ва унинг капиталлашувининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади. 2023 йилда энг йирик 10 та компаниялар ва тижорат банклари акциялари аҳоли учун очиқ ва шаффоф савдога чиқарилади. Унинг хабарида Олий Мажлис,

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев “Бугун кўнглимдаги битта ниятимни сизларга очиқ айтмоқчиман.

Менинг катта ниятим – юртдошларимиз орасида юз минглаб мулкдорлар, акциядорлар пайдо бўлсин. Одамларимиз ўз омонатларини инвестиция қилиб, юқори даромадларга эга бўлсин.

Бу чинакам Халқ “Ай-Пи-О” (IPO) си бўлишига ишонаман”, дейди давлат раҳбари¹.

Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш бўйича асосий музокараларни яқунлаб, ички қонунчиликни мослаштириш, янги стандартларни жорий этиш ишлари жадаллаштирилади.

Ҳозирга қадар корпоратив бошқарувнинг моҳияти, хусусиятлари, ўрни ва концептуал асослари чуқур ва комплекс равишда ўрганилмаган бўлиб, бу борада корпоратив бошқарув ва унинг механизмини такомиллаштириш бўйича илмий ва иқтисодий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш долзарб масалалардан биридир.

Бозор иқтисодиёти шароитида умуман бошқариш тизимини ривожлантириш ҳозирда мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишини белгилаб берадиган асосий омиллардан бири бўлмоқда. Иқтисодиётни янада ривожлантириш учун бошқарув фанининг асосий турларидан бири корпоратив бошқарувдир. Чунки мамлакат корпоратив секторини жорий этиш ва ривожлантириш стандартларига ўтишни тақозо этади. Мамлакатимиздаги мавжуд миллий корпоратив бошқарув механизмларини шаклланишини такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир. Бу эса, корпоратив бошқарув тушунчасини чуқур илмий-услубий жиҳатдан унинг мазмун-моҳиятини миллий хусусиятларни инобатга олган ҳолда кенгроқ ёритиш ҳамда акциядорлик тижорат акциядорлик жамиятлари фаолиятини самарали ташкил этиш ва такомиллаштириш зарурлигини аниқлатади.

¹<https://sputniknews-uz.com/2022/1220/shavkat-mirziyoev-30885939.html>

Фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш ва камбағалликни камайитириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгиланиб, аҳолини янги иш ўринлари ва кафолатланган даромад манбаи, малакали тиббий ва таълим хизматлари, муносиб турмуш шароити билан таъминлаш сифатини янада оширди.

Ўтган беш йиллик ислохотлар натижасида мамлакатимизда Янги Ўзбекистонни барпо этиш учун зарур сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-маърифий асослар яратилди.

Мамлакатимизда жаҳон миқёсида амалга оширилаётган мураккаб тараққиёт жараёнлари ва эришилаётган натижалар чуқур таҳлил қилинган ҳолда кейинги йилларда «Инсон кадр-қиммати учун» тамойили асосида халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришга қаратилган ислохотлар иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорликни жадал ривожлантириш, инсон ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, фаол фуқаролик жамиятини шакллантириш асосий йўналишларини белгилаш мақсадида:

1. «Ҳаракат стратегияси – Тараққиёт стратегияси» тамойили асосида ишлаб чиқилган қуйидаги етти устувор йўналишдан иборат 2022-2026-йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг янги стратегияси (кейинги ўринларда Ривожланиш стратегияси деб юритилади) Давлат дастурининг (кейинги ўринларда Давлат дастури деб юритилади) 1 ва 2-иловаларига мувофиқ «Инсон кадр-қимматини юксалтириш ва фаол маҳалла йили» деб номлансин: кенг жамоатчилик муҳо-камаси:

- инсон кадр-қимматини ошириш ва эркин фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш орқали популистик давлат куриш;

- адолат ва қонун барқарорлиги тамойилларини мамлакатимиз тараққиётининг энг муҳим ва зарур шартига айлантириш;

- миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш;

– адолатли ижтимоий сиёсат, инсон капиталини ривожлантириш;

– маънавий тараққиётни таъминлаш ва соҳани янги босқичга олиб чиқиш;

– умуминсоний муаммоларга миллий манфаатлар асосида ёндашиш;

– мамлакатимиз хавфсизлиги ва мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш, очик, прагматик ва фаол ташқи сиёсат юритиш.

2. Ривожланиш стратегиясида инсон кадр-қимматини юксалтиришга қаратилган ижтимоий ҳимоя сиёсатида белгиланган вазифалар доирасида:

а) 2026-йилгача эҳтиёжманд аҳоли ижтимоий пенсия ва моддий ёрдам билан тўлиқ таъминланиши керак.

Молия вазирлиги (Т.Ишметов), Иқтисодий ривожланиш ва камбағалликни тугатиш вазирлиги (С.Холхўжаев), Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги (Р.Маматов), Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги (Н.Хусанов) уч ой муддатда қуйидаги масалаларни кўриб чиқсин. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш миллий стратегияси лойиҳасини Вазирлар Маҳкамасига киритсин:

– аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга ошириш;

– ижтимоий суғурта тизимини яратиш, шу жумладан ижтимоий суғурта фондини яратиш;

– кам таъминланган оилаларга ижтимоий шартнома асосида ижтимоий ёрдам ва хизматлар кўрсатиш;

«Ижтимоий ҳимоя ягона реестри» ахборот тизимида ёрдамга муҳтож аёллар, ёшлар ва ногиронлиги бўлган шахслар тўғрисида алоҳида маълумотлар базасини яратиш, шу жумладан, «Темир дафтар», «Ёшлар дафтари» ва «Аёллар дафтари»ни интеграциялаш. «Ижтимоий ҳимоянинг ягона реестри»;

б) Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида 1-4-синф ўқувчиларини давлат бюджети ҳисобидан бепул озиқ-овқат (нонушта ёки тушлик) билан таъминлаш;

Халқ таълими вазирлиги (Б.Саидов), Соғлиқни сақлаш вазирлиги (Б.Мусаев), Молия вазирлиги (Т.Ишметов), Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Хоразм вилояти ҳокимлиги 2022-йил 1-апрелдан бошлаб биринчи – тўртинчи синф ўқувчиларини икки ой давомида текин овқат билан таъминлашни таъминласин.

Бу борада лойиҳада ажратилган маблағларнинг сарфланиши устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш ва коррупция омилларининг олдини олишнинг аниқ механизмларини ҳисобга олиш;

в) 2023-йил 1-январдан бошлаб пенсия ҳисоблаш учун иш ҳақининг энг юқори миқдори пенсия ҳисоб-китобининг базавий миқдорининг ўн баробаридан ўн икки бараваригача оширилсин.

Молия вазирлиги (Т.Ишметов) уч ой муддатда «Фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига қуйидаги ўзгартиришларни ўз ичига олган қонун лойиҳасини киритсин:

– аёлларга пенсия ҳисоблашда 3 йиллик муддатни, шу жумладан, иш стажига киритиладиган ҳомиладорлик ва туғиш таътилида бўлган барча вақтни ҳисобга олган ҳолда 6 йилгача ошириш;

– болалиқдан 18 ёшгача бўлган ногирон болалар учун пенсия тайинлашда иш стажига қўшиладиган муддатни ҳисоблаш.

3. 2022-йилда маҳалланинг «фаол» моделини жорий этиш, уни аҳоли муаммоларини бевосита ҳал этиш ва ҳудудни ривожлантириш учун зарур ресурслар ва имкониятлар билан таъминлаш мақсадида:

– маҳаллаларда янги муассаса сифатида жорий этилган тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва камбағалликни камайтириш масалалари бўйича туман (шаҳар)

хокими ўринбосарлари ва ёшлар етакчилари фаолиятини самарали йўлга қўйиш;

– барча даражадаги раҳбарларнинг маҳаллага келиши, улар йўналишидаги муаммоларни ўрганиши ва ечимини топиши тартиби жорий этилиб, маҳаллалардаги ишларнинг аҳволи вазирликлар фаолиятини баҳолашнинг асосий мезони этиб белгилансин, бўлимлар ва идоралар;

– барча давлат органларига маҳалладан мурожаат қилиш ва уларнинг раҳбарлари билан мулоқот қилиш тизимини яратиш, давлат ва ижтимоий хизматларни бевосита маҳаллада кўрсатиш, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари билан самарали алоқа ўрнатиш орқали, маҳаллаларнинг халқ олдидаги нуфузини ошириш;

– маҳаллалардаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ваколатларини қайта кўриб чиқиш ва уларнинг молиявий имкониятларини кенгайтириш;

– маҳаллаларнинг «ўсиш нуқталари» ва уларда яшовчи аҳолининг тадбиркорлик фаолиятига ихтисослашувидан келиб чиқиб, уларда истиқомат қилувчи ва меҳнат қилаётган аҳолини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимининг самарадорлигини ошириш;

– давлат-хусусий шериклик асосида маҳалла ҳудудида спорт-маданият иншоотлари, ижодий тўгараклар, бандликка кўмаклашиш ва ўқув марказлари, тадбиркорлик субъектлари каби инфратузилмани ташкил этиш чора-тадбирларини кўриш;

– маҳалланинг маҳаллий вакиллик органлари ўртасидаги доимий муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш, шу жумладан, маҳалла раиси томонидан маҳаллий Кенгаш мажлисида кўриб чиқилиши шарт бўлган масалаларни киритиш;

Маҳалла раҳбарига ишончсизлик билдирувчи фуқаролар институтини жорий этиш керак.

Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги (Р.Маматов), Иқтисодий ривожланиш ва камбағалликни тугатиш вазирлиги (М.Убайдуллаев) ва бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар томонидан кенг жамоатчилик, жумладан, маҳаллада кўп йиллик тажрибага эга ходимлар жалб этилган тизимни, уч ой муддатда.

4. 2022-йилда ривожланиш стратегиясида таълим сифатини ошириш бўйича белгиланган вазифалар доирасида:

а) 1 апрелдан бошлаб фарзандларини нодавлат мактабгача таълим муассасалари ва мактабларга бераётган ота-оналарнинг ойига 3 миллион сўмгача бўлган тўловлари даромад солиғидан озод қилинсин.

Молия вазирлиги (Т.Ишметов) Давлат солиқ қўмитаси (Ш.Кудбиев) билан биргаликда икки ой муддатда Солиқ кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар киритишни кўриб чиқадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини Вазирлар Маҳкамасига киритсин;

б) ўрта таълим тизимини замон талабларига мослаштириш мақсадида:

– умумий ўрта таълим муассасаларида дарсликларни янгилаш дастурини амалга ошириш учун давлат бюджетидан 605 миллиард сўм ажратиш;

– 2026 йил охирига қадар 141 мингта янги ўқув ўрни ташкил этилиши ва уларнинг сонини 6,4 миллион тага етказиш керак.

Халқ таълими вазирлиги (Б.Саидов), Молия вазирлиги (Т.Ишметов), Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги (Н.Хусанов) ва бошқа манфаатдор вазирлик ва идоралар янги ўқув ўринлари ташкил этиш чораларини кўрсин, мактаб ўқувчиларини касб-хунарга ўргатиш.

5. 2022-йилда ривожланиш стратегиясида аҳоли саломатлигини таъминлаш бўйича белгиланган вазифалар доирасида:

а) ҳудудларда «бир қадам» тамойили асосида бирламчи тиббий хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш, 105 та оилавий тиббиёт пункти ва 31 оилавий поликлиника ташкил этиш.

Соғлиқни сақлаш вазирлиги (Б.Мусаев) Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда 2022-йил охиригача ҳудудларда тегишли қурилиш ишларини яқунлаш бўйича амалий чоратадбирлар кўрсин;

б) Соғлиқни сақлаш вазирлиги (Б.Мусаев) Молия вазирлиги (Т.Ишметов) билан биргаликда давлат бюджети маблағлари ҳисобидан хусусий тиббиёт ташкилотларига электрон ахборот тизими орқали бепул тиббий хизмат кўрсатиш механизмини жорий этишни таъминласин. имтиёзли шахсларга даволаниш учун юбориш учун.

6. Халқ таълими вазирлиги (Б.Саидов) ва Соғлиқни сақлаш вазирлиги (Б.Мусаев), Молия вазирлиги (Т.Ишметов), Президент ҳузуридаги Таълим муассасалари агентлиги ва Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси 2022 йил 1 июл:

2022-йилда малакали ўқитувчилар ва шифокорларнинг иш ҳақини малака тоифасига кўра табақалаштирилган тартибда ошириш;

ўқитувчилар ва шифокорларга малака тоифаларини бериш тартиби халқаро экспертларни жалб этган ҳолда тубдан қайта кўриб чиқилишини таъминласин ва малакасини баҳолаш методологиясига асосланган адолатли ва шаффоф тизимни жорий этиш тўғрисидаги қарор лойиҳасини Вазирлар Маҳкамасига киритсин.

7. Ривожланиш стратегиясида миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш бўйича белгиланган вазифалар доирасида:

а) йиллик инфляция даражасини 2022 йилда 9 фоизга, 2023 йилда 5 фоизга, бюджет тақчиллигини эса 3 фоизга камайтириш

чораларини кўриш, инфляция ва давлат бюджети тақчиллиги ушбу кўрсаткичдан ошмаслигини таъминлаш.

Шу муносабат билан 2026-йил охирига қадар давлат улуши бўлган тижорат банкларида трансформация жараёнини яқунлаш, банк активларидаги хусусий сектор улушини 60 фоизга етказиш керак.

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг учинчи йўналиши бешинчи банди айнан “корпоратив бошқарувнинг замонавий стандарт ва усулларини жорий этиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини кучайтириш”га бағишланган бўлиб, бу танланган мавзунинг долзарблигини белгилаб беради.

Мамлакатимизда корпоратив бошқарув муаммолари, унинг кўплаб жиҳатлари, миллий шароитда уларни ривожлантириш механизмларини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш масалалари Б.Ю.Ходиев, Б.Б.Беркинов, И.Л.Бутиков, С.С.Гулямов, М.Д.Котов, М.А.Махкамова, Х.Раҳманкулов, Д.Х.Суюнов, Р.Х.Карлибаева, Ш.Н.Зайнутдинов, Ж.А.Фаттахова, М.Б.Хамидуллин, А.А.Хошимов, Р.И.Яушев, Д.Б.Бегматова, Н.Т.Ўрмонов, З.А.Ашуров ва бошқаларнинг илмий ишларида ўрганилган.

Ўзбекистонда корпоратив бошқарувни самарали амалга оширишнинг ҳуқуқий меъёрий жиҳатларини ўрганиш ва уни такомиллаштириш йўлларини излашдан иборат бўлди.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун битирув малакавий иши олдига қуйидаги вазифалар қўйилади:

– реал сектордаги акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувни самарали ташкил этишнинг назарий асосларини ва ўзига хос томонларини ўрганиш;

– Ўзбекистонда реал сектордаги акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувни самарали амалга оширишнинг ҳуқуқий меъёрий жиҳатларини таҳлил қилиш;

– “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик жамиятининг корпоратив бошқарув фаолиятини таҳлил қилиш ва баҳолаш;

– “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик жамиятида корпоратив бошқарувни самарали амалга оширишнинг ҳуқуқий меъёрий жиҳатларини такомиллаштириш йўллариини белгилаш.

- Корпоратив бошқарувнинг ташкил топиши ўрганилган ва ривожланиш босқичлари ажратилган;

- Корпоратив бошқарувнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти очиб берилган;

- Ўзбекистонда корпоратив бошқарувнинг ҳуқуқий меъёрий асослари ўрганилиб, яна лозим бўлган қўшимчлар таклиф этилган;

- “Ўздонмаҳсулот” акциядорлик жамиятининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари ва корпоратив бошқарув фаолияти натижалари таҳлил этилиб муаммолар аниқланган;

Ўзбекистонда корпоратив бошқарувни ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш йўналишлари белгилаб берилган ва реал сектордаги акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий жараёнларини такомиллаштириш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

І БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Корпоратив бошқарувнинг ташкил топиши ва ривожланиш босқичлари

Корпоратив бошқарувнинг ривожланишига Европа мамлакатларида пайдо бўлган ва Ост-Индия билан савдо операциялари билан шуғулланган колониал компаниялар жиддий таъсир ўтказди. 1599-1600 йилларда “Англия Ост-Индия” компаниялари яратилди, 1602 йилда эса “Голландия Ост-Индия” компаниялари амал қилиш муддати бўлган акциялар чиқариш ҳақида эълон қилди. Ўша пайтда бу савдо экспедициялари ташкил этиш учун капитал жалб этишнинг энг ғаройиб усули эди. Обуначи ёки ҳозирги замон тили билан айтганда, компания акциядори взнос (бўнак) киритган ва у экспедиция фойдасидан мос келувчи улуш омилини тасдиқловчи гувоҳнома олган. Энг яхши йилларда қўйилган капиталга дивидендлар акция нархига нисбатан 300% гачани ташкил этган. Тез орада шунга ўхшаш компаниялар Германия ва Францияда ҳам ташкил топган.

Корпоратив бошқарувнинг самарали ташкил этилиши асосида жаҳонда қимматли қоғозлар бозори ривожланиб келган. Қимматли қоғозларнинг шаклланиш ва ривожланишининг тарихий эволюциясида жаҳонда биринчи бўлиб ўн иккинчи асрда вексел савдоси ривожланганлигидан далолат беради. Кейинчалик Европанинг қатор шаҳарларида векселнинг доимий ярмаркалари ташкил этилиб, XV асрда ихтисослашган савдо институтлари ҳисобланган биржалар пайдо бўла бошлади. XVI асрда давлат заёмлари билан биржа савдоларининг ривожланиши, расмий биржа курсларининг ўрнатилиши, спекуляциянинг ташкил этилиши, XVII-XVIII асрларда Амстердам, Париж, Лондон, Нью-Йорк фонд биржаларининг вужудга келиши, илк маротаба Буюк Британияда қимматли

қоғозларнинг биржадан ташқари бозорининг пайдо бўлиши, фонд бозори айланмаси ва капиталлашувининг ошиши муносабати билан брокерлар ва акциядорлик жамиятлар учун Германияда 1867 йилда пайдо бўлган клиринг тизимига эҳтиёж сезилди. Кейинчалик ушбу тизимни Европа ва АҚШ биржаларида амалиётга қўлланила бошланган. Янги технологияларни тадбиқ этиш: акцияларга дастлабки обуна, биржа лоти, спекулятив битимлар, биржа клиринг мажбуриятлари, “Буқалар” ва “Айиқлар” ўйини. Спекулятив ва тезкор операцияларнинг ошиши. Париж биржаларида аниқ асосий қоида ва стандартларнинг жорий қилиниши билан яқунланди. XIX-XX асрларга келиб, Фонд бозори айланмаси ва капиталлашуви ошиши муносабати билан брокерлар ва акциядорлик жамиятлар учун Германияда 1867 йилда пайдо бўлган клиринг тизимига эҳтиёж сезилди. Кейинчалик ушбу тизимни Европа ва АҚШ биржаларида амалиётга қўлланила бошланган. Автоматлаштириш воситалари ривожланиши билан тартибли бозорда депозитарийлар институти вужудга келди ва у қимматли қоғозларнинг жисмоний ҳаракатини кескин қисқартиришга ва ҳисоб китобларни тезлаштиришни таъминлаган. Марказий депозитарийларнинг шаклланиши рўй берди, миллий фонд бозорини назорат қилувчи инфратузилма органларнинг пайдо бўлишига молиявий жанжаллар ва глобал молиявий инқироз ҳамда корпоратив муносабатларни ривожланиши сабаб бўлди. Шунинг учун ҳам кўп давлатларда жамиятда иқтисодий ва сиёсий барқарорликни таъминлаш мақсадида фонд бозорини ва инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизмини назорат қилувчи департаментлар (бўлинмалар) ташкил этила бошланди.

XXI асрга келиб, қимматли қоғозларнинг фонд ҳамда биржадан ташқари бозорларида қимматли қоғозларнинг бозор курсининг ошиши ва камайишини, даромадлилик даражасини, риск миқдорини ва инвесторларни қизиқтирувчи бошқа кўрсаткичларни баҳолаб берувчи рейтинг агентликлари пайдо бўлди.

(Dow Jones, S&P 500, Nikkei 225, DAX, FTCE 100). Фонд бозорида ўзининг асосий фаолиятини олиб борувчи савдо ташкилотлари фаолиятига рухсат ва лицензиялар бериш, бозорни назорат қилиш, стандартларни жорий этиш, меъёрларни белгилаш ва имтиёзларни жорий этиш йўлга қўйилган.

Корпоратив менежментнинг кенг ёйилиши шу жумладан, акциядорлик жамияти соҳасига кириб келиши жаҳон иқтисодий равнақи ХХІ аср бошига келиб ҳўжалик юритувчи субъектларининг корпоратив асосда интеграциялашуви фаоллашгани билан боғлиқ. Бунинг сабаби, аввало акциядорлик жамиятларнинг маҳсулот ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва сотиш харажатларини пасайтириш, олинаётган фойдани кўпайтириш, сармояларнинг даромадлилигини ошириш, миллий ва халқаро бозорларда ўз рақобатбардошлигини мустаҳкамлашга интилиши билан изоҳланади.

Ўзбекистон Республикасида сўнгги пайтда корпоратив бошқарув муаммоси оммавий ахборот воситалари ҳамда жамоатчиликнинг диққат эътиборини ўзига тортиб келмоқда. Бу биринчи навбатда акциядорлар ва бошқа манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда манфаатларини ҳимоя қилишни назарда тутаяди. Шунини таъкидлаб ўтиш жоизки, кўпчилик инвесторлар учун корпоратив бошқарув масаласи мамлакатимизга йирик капитал олиб киришга қарор қилишларида асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Республикада тижорат акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув амалиёти муаммоси ХХІ асрнинг дастлабки йилларида ривожлана бошлади. Ушбу масаланинг турли жиҳатларини таҳлил қилишга бағишланган бир нечта илмий ишлар чоп этилган ва ҳозирги пайтда ушбу йўналиш етарлича мустақил ҳамда ниҳоятда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг, корпоратив бошқарув тушунчаси кириб кела бошлади ва

6. Shermuhamedov A. ЭФФЕКТИВНОЕ ВНЕДРЕНИЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ // Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – №. 1. – С. 105-110.

VI. Меъёрий хужжатлар

1. “Акциядорлик жамиятларни рўйхатга олиш ва улар фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги Низом. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011.

2. “Ўзбекистон Республикаси акциядорлик жамиятларида депозит операцияларини амалга ошириш тартиби тўғрисида” Йўриқнома. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011.

3. “Акциядорлик жамиятлар ва уларга дахлдор шахслар билан ўтказиладиган операциялар тўғрисида”ги Низом. – Т.: “Ўзбекистон”, 1998. 2 декабр.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3	
I	ЎЗБЕКИСТОНДА КОРПОРАТИВ	
БОБ	БОШҚАРУВНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ	13
	НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	
1.1.	Корпоратив бошқарувнинг ташкил топиши ва ривожланиш босқичлари.....	13
1.2.	Корпоратив бошқарувнинг иқтисодий мазмуни ва моҳияти.....	36
1.3.	Ўзбекистонда корпоратив бошқарувнинг ҳуқуқий меъёрий асослари.....	57
	I боб бўйича хулоса.....	77
II	РЕАЛ СЕКТОРДАГИ АКЦИЯДОРЛИК	
БОБ	ЖАМИЯТЛАРИДА КОРПОРАТИВ	79
	БОШҚАРУВНИ САМАРАЛИ АМАЛГА	
	ОШИРИШ ФАОЛИЯТИ ТАҲЛИЛИ	
2.1.	“Ўздонмаҳсулот” акциядорлик жамиятининг ташкил топиши ва асосий фаолияти таҳлили.....	79
2.2.	“Ўздонмаҳсулот” акциядорлик жамияти томонидан корпоратив бошқарувга оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлардан фойдаланиш таҳлили.....	90
2.3.	“Ўздонмаҳсулот” акциядорлик жамиятининг асосий иқтисодий кўрсаткичлари ва корпоратив бошқарув фаолияти натижалари таҳлили.....	105
	II боб бўйича хулоса.....	123

	ЎЗБЕКИСТОНДА РЕАЛ СЕКТОРДАГИ	
	АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА	
III	КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВНИНГ	125
БОБ	ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРИНИ	
	ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ	
3.1.	Ўзбекистонда корпоратив бошқарувни ривож- лантириш ва самарадорлигини ошириш.....	125
3.2.	Ўзбекистонда корпоратив бошқарувни самарали амалга оширишда ҳуқуқий меъёрий жиҳатларини такомиллаштириш.....	146
	III боб бўйича хулоса.....	159
	ХУЛОСА.....	159
	ГЛОССАРИЙ.....	161
	Фойдаланилган адабиётлар.....	165

ШЕРМУХАМЕДОВ АКМАЛ КОМИЛЖОНОВИЧ

**РЕАЛ СЕКТОРДАГИ АКЦИЯДОРЛИК
ЖАМИЯТЛАРИДА КОРПОРАТИВ
БОШҚАРУВНИНГ ТАШКИЛИЙ-
ИҚТИСОДИЙ ЖАРАЁНЛАРИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

МОНОГРАФИЯ

Тошкент – «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» – 2023

Мухаррир:	Ф. Ҳикматов
Техник	
муҳаррир:	М. Турсунов
Мусаввир:	Ш. Зохидова
Мусахҳих:	С. Муратова
Компьютерда	
саҳифаловчи:	Ш. Нуруллаев

E-mail: nashr2019@inbox.ru. Тел.: +99899920-90-35
Nashr.lits. 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 08.10.2020.

Босишга рухсат этилди 10.10.2023.

Бичими 70x100 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.

Офсет усулида босилди.

Шартли босма табоғи 11,5. Нашр босма табоғи 11,0.

Тиражи 300. Буюртма №144-43.